

UVOD

Za vreme Drugog svetskog rata ubijeno je širom Evrope preko šest i po miliona Jevreja i nekoliko stotina hiljada Roma. Istrebljenje tih naroda bio je jedan od glavnih ciljeva nacionalsocijalizma, totalitarne ideologije koja je osvojila vlast u Nemačkoj 1933. godine. Adolf Hitler, njen glavni tvorac, i ljudi oko njega, smatrali su da je nemački narod po svojoj prirodi iznad svih drugih i da treba da zavlada svetom. Novi poredak, koji su pokušali da uspostave ratom, temeljio se na strogoj hijerarhiji: Nemci bi bili vladari, ostali narodi ili vazali ili sluge, dok su Jevreji i Romi morali da zauvek da nestanu.

Da bi postigli taj cilj, nacisti su stvorili prvo zakonski i državni sistem koji je isključivao Jevreje i Rome iz javnog života, oduzimali im stvari, naredili im da nose žute trake na ruci kako bi ih odvojili od drugih stanovnika. Istovremeno, kroz novine, radio, javne govore, skupove i druge načine, ubedili su nemački narod, kao i druge narode u Evropi, da su Jevreji i Romi opasni, često ih upoređujući sa životinjama ili insektima: govorili su da Jevreji imaju tajni plan da osvoje svet, da imaju nevidena bogatstva i da hoće da porobe druge. Rome su smatrali kriminalcima po prirodi, inferiornim i opasnim. Pred početak Drugog svetskog rata, nacisti su razmišljali kako da reše ono što su smatrali "problemom". Prvobitno su nameravali da isteraju iz Evrope sve Jevreje i Rome, a potom su hteli da stvore posebnu teritoriju u Evropi gde bi ih držali i koristili kao robe. Na kraju su odlučili da ih ubiju: u streljanjima, logorima, na prinudnom radu.

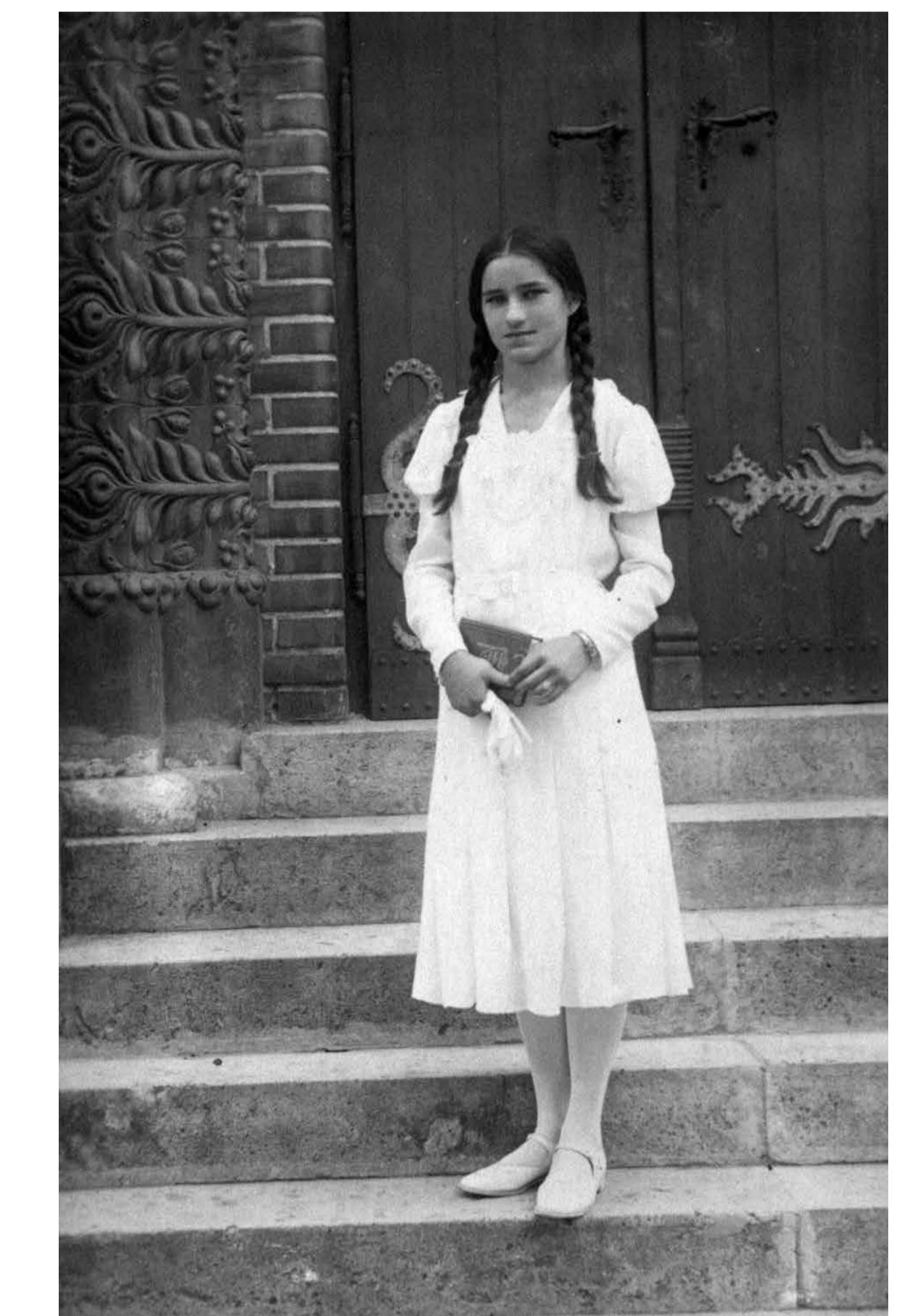
Aprila 1941. godine nemačke snage i njeni saveznici okupirali su Kraljevinu Jugoslaviju. Teritorija današnje Srbije podeljena je - Mađarska je preuzela Bačku, Srem je postao deo novouspostavljene Nezavisne države Hrvatske, dok su lokalni Nemci (folksdojčeri) preuzeli vlast u Banatu. Centralna Srbija stavljena je direktno pod nemačku vlast koja je vladala u saradnji sa domaćim kolaboracionistima. Bugarska je okupirala jugoistočni deo zemlje. Jevreji koji su živeli na ovim teritorijama bili su žrtve sistematskog progona i istrebljenja. Preko 85% njih nije preživelo. Mnogi Romi takođe su ubijeni, samo zato što su bili Romi.

Žrtvama Holokausta, odnosno stradanja jevrejskog naroda, kao i žrtvama Samudaripena, odnosno genocida nad Romima, posvećena je ova izložba. U nekoliko tematskih celina pred gledaocima nalaze se materijali o žrtvama, počiniocima, antisemitskim i antiromskim zakonima i propagandi, ali i o onima koji su pokušali da ih spase, o onima koji su se borili protiv nacista, koji su bili u zarobljeništvu, koji su uspeli da pobegnu, o mestima stradanja, i na kraju o malobrojnim preživelima.

Na teritoriji današnje Srbije 1940. godine živilo je oko 32.300 Jevreja. Najveće zajednice nalazile su se u Beogradu (oko 11.800), Subotici (oko 5.500), Novom Sadu (oko 4.200) i Petrovgradu, odnosno, današnjem Zrenjaninu (oko 1.300). U Vojvodini su živili uglavnom Aškenazi, Jevreji poreklom iz Srednje Evrope koji su govorili jidiš ili mešavinu staronemačkog i hebrejskog, dok su Beograd i druge gradove naseljavali uglavnom Sefardi, Jevreji poreklom iz Španije koji su govorili ladino - judeo-španski jezik. Njihova socijalna struktura nije se bitno razlikovala od ostalih stanovnika gradova u kojima su živili. Pored malog broja emancipovanih, obrazovanih i preduzimljivih Jevreja, koji su uglavnom bili pripadnici srednje klase kao lekari, advokati, preduzetnici, određeni broj živeo je od sitne trgovine i zanata, dok je značajan broj njih živeo u velikom siromaštvu. Postojale su razne jevrejske kulturne, obrazovne i sportske organizacije. U svakom gradu gde su živili, postojala je i sinagoga. Pred Drugi svetski rat u Srbiji nalazio se i određeni broj Jevreja iz drugih zemalja u bekstvu od nacizma.

1. Odeljenje II razreda OŠ u Subotici, 1925. godine, sa većinski jevrejskom decem

2. Zita Glavaški na dan Bat mitcva, jedne od najvažnijih verskih ceremonija kod Jevreja. Slikano pre Drugog svetskog rata ispred sinagoge u Subotici

3. Sportsko društvo Juda Makabi, jedno od najvažnijih jevrejskih sportskih klubova. Imalo je fudbalsku, atletsku, plivačku, boksersku sekciju. Mnogi sportisti postigli su veliki uspeh na državnom i međunarodnom nivou

5. Stevan Sablić i Meri Avramović, roditelji poznate glumice Jelisavete Seke Sablić

4. Boža Rafajlović, sankanje s porodicom na Kalemegdanu u Beogradu 1934. godine

6. U Beogradu, većina Jevreja živila je na donjem Dorćolu, poznatijem kao Jalija. Uslovi su bili teški jer je vladalo veliko siromaštvu. Samo mali deo jevrejske zajednice živeo je u drugim delovima grada i bio imućnijeg statusa

Flora Sokolović

„Imala sam 9 godina kad je počeo Drugi svetski rat, a do tada jedno lepo detinjstvo, u jednoj sređenoj porodici, takozvane one srednje klase današnje. Otac mi je bio apotekar, majka nije radila....I mnogo sam ponosna na tatinu porodicu, jer je ta porodica sa relativno ograničenim mogućnostima, a imala je puno dece za razliku od porodice moje majke, sve ta deca su fakultetski obrazovana, svi muškaci i tri devojke koje su sve završile veliku maturu. Ne mogu reći da smo bili previše religiozni. Svi su se praznici slavili, ali su se slavili i pravoslavni praznici.“

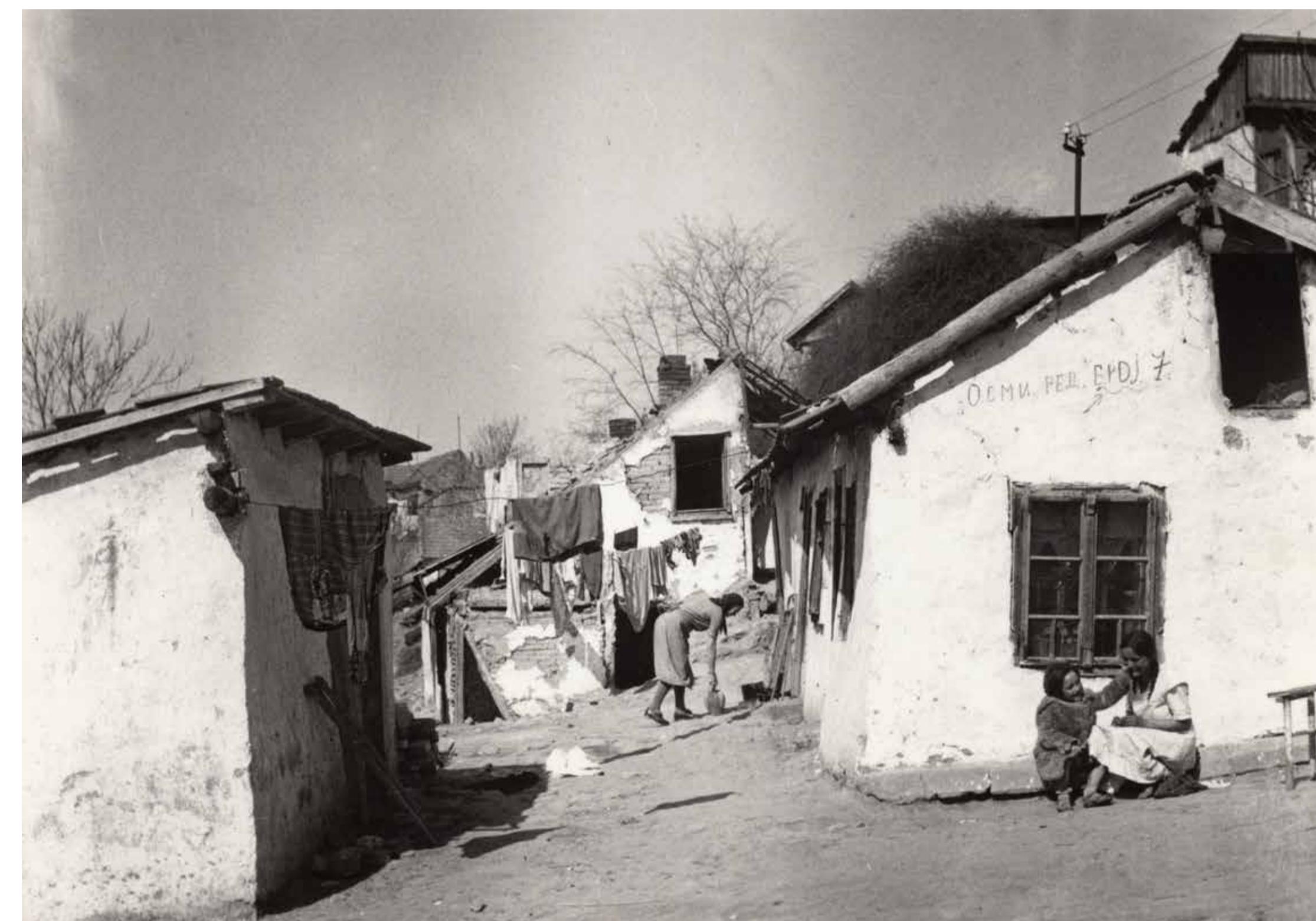
U Srbiji pre Drugog svetskog rata živelo je oko 60.000 Roma. Njihov broj nije moguće tačno utvrditi, pre svega, zato što nisu bili priznati kao manjina, pa, samim tim, izašnjavali su se uglavnom kao Srbi. Živeli su u gradovima i selima, uglavnom u siromaštvu, kao i mnogi drugi stanovnici, i bavili se raznim poslovima – bili su zemljoradnici, kovači, sitni trgovci, muzičari itd. Između dva svetska rata javljaju se prve inicijative čiji cilj je bio unapređenje položaja Roma. Jedan od najvažnijih trenutaka je pokretanje prvih novina na romskom jeziku sa prevodom na srpski. Novine su se zvale „Romano Lil” i, na žalost, imale su samo tri izdanja (marta, aprila i maja 1935. godine). Osnivač je bio Svetozar Simić, mladi novinar i pravnik, kasnije advokat, koji je oštro kritikovao sve stereotipe, predrasude i diskriminaciju protiv njegovog naroda i koji je video u novinama na romskom i srpskom jeziku dobru priliku za emancipaciju Roma, kao i za približavanje i bolje međusobno upoznavanje Roma i većinskog stanovništva.

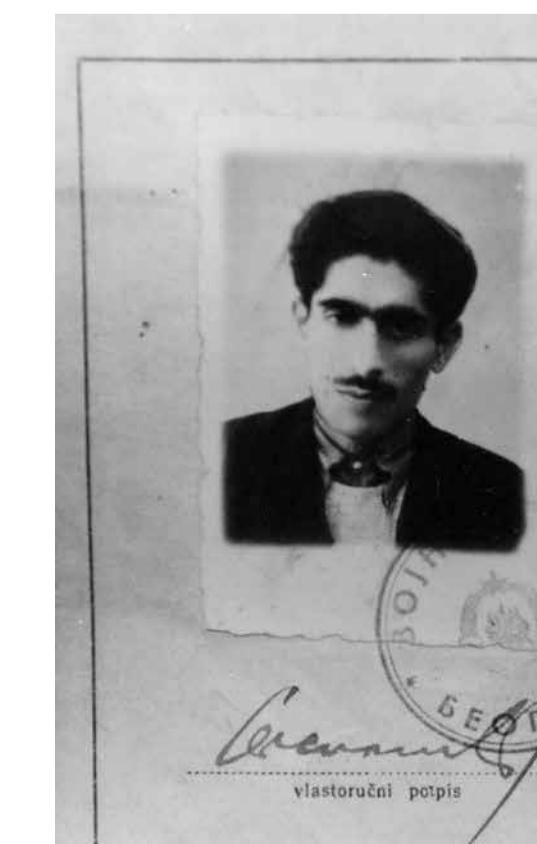
1. Slava Srpsko-ciganske zadruge za uzajamno pomaganje u bolesti i smrti - humanitarno i prosvetiteljsko udruženje, osnovano 1927. u Beogradu. Srbi i Romi često su živeli zajedno u siromaštvu. Reč „Ciganin“ uvek je bila nametnuta, i danas je prepoznata kao pogrdan izraz i zamenjena sa „Rom“

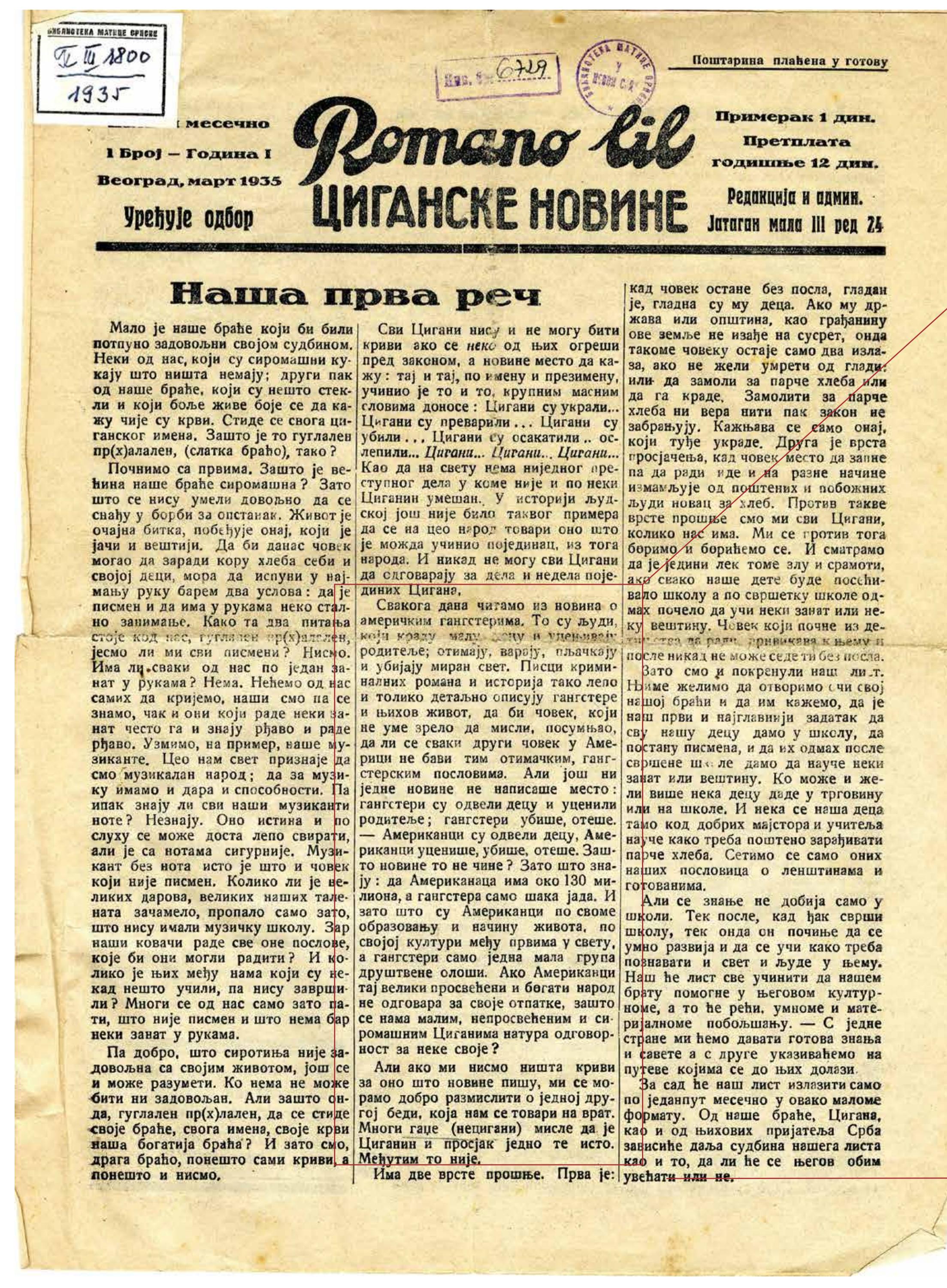
2. Romsko veselje: neki igraju kolo a neki posmatraju. U Srbiji Romi su tradicionalno pravoslavne ili, na jugu, muslimanske veroispovesti

4. U Jatagan mali živeo je i Svetozar Simić, pravnik i novinar koji je 1935. godine pokrenuo prve novine na romskom i srpskom jeziku

3. U Jatagan mali, delu Beograda gde se danas nalazi Kliničko bolnički centar, živeli su većinom Romi, u veoma teškim uslovima

5. Prvi broj Romano lili, prve novine na srpskom i romskom jeziku

народа. И никад не могу сви Цигани да одговарају за дела и недела поједињих Цигана.

Свакога дана читамо из новина о америчким гангстерима. То су људи, који краду малу и велику и уџењивају родитеље; отимају, варају, пљачкају и убијају миран свет. Писци криминалних романа и историја тако лепо и толико детаљно описују гангстере и њихов живот, да би човек, који не уме зрело да мисли, посумњао, да ли се сваки други човек у Америци не бави тим отимачким, гангстерским пословима. Али још ни једне новине не написаше место: гангстери су одвели децу и уценили родитеље; гангстери убише, отеше. — Американци су одвели децу, Американци уценише, убише, отеше. Зашто новине то не чине? Зато што знају: да Американаца има око 130 милиона, а гангстера само шака јада. И зато што су Американци по своме образовању и начину живота, по својој култури међу првима у свету, а гангстери само једна мала група друштвене олоши. Ако Американци тај велики просвећени и бөгати народ не одговара за своје отпатке, зашто се нама малим, непросвећеним и сиромашним Циганима натура одговорност за неке своје?

Али ако ми нисмо ништа криви за оно што новине пишу, ми се морамо добро размислiti о једној другој беди, која нам се товари на врат. Многи гаџе (нецигани) мисле да је Циганин и просјак једно те исто. Међутим то није.